

TARIMDA ÖRGÜTLENME VE SORUNLARI

Erkan REHBER¹

1. Giriş

Örgütlenme çok farklı şekilde anlaşılabilir geniş bir kavramdır. Örgütlenme ortak yaşama, birlikte hareket etme, işbirliği yapma ve kurumsallaşma olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin sahip olduğu siyasi ve ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyi örgütsel yapısıyla yakından ilgilidir. Bir toplumda örgütlenmenin yaygın ve güçlü olması gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan incelendiğinde gelişmiş batı dünyasının örgütlü bir yapıya sahip olduğunu belirtebiliriz.

Örgütlenme en genel anlamda kamu örgütlenmesi ve sivil örgütlenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz küreselleşen dünyasında, toplumsal örgütlenme içinde kamu örgütlenmesinin ağırlığının giderek azaldığı, sivil örgütlenmenin öne çıktığı ve daha etkin hale geldiği açıktır.

Dünyada her alanda olduğu gibi, kırsal alanda ve tarımsal faaliyetlerde de yaygın bir örgütlü yapı söz konusudur. Tarım alanında da kamu örgütlenmesi ve sivil örgütlenme ayrımı yapılabilir. Sivil örgütlenme ana hatlarıyla mesleki örgütler ve ekonomik amaçlı örgütler şeklindedir. Dünya çiftçileri mesleki açıdan uluslar arası düzeyde de örgütlenmiş bulunmaktadırlar. Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin de üyesi olduğu Uluslararası Tarım Üreticileri Federasyonu (IFAP) 1946 yılından beri, 80 ülkeden 600 milyon çiftçinin ortağı olduğu 115 örgütün ortak kuruluşudur. Avrupa Birliği'nde de benzer bir örgütlenme söz konusudur. Türkiye Ziraat Odaları Birliğinin' de ortak üye olduğu Avrupa Profesyonel Tarım Örgütleri Komitesi (COPA) 1959 den beri faaliyette olup, günümüzde 25 üye ve Türkiye'nin de arasında bulunduğu 7 diğer ülkeden olmak üzere 53 üretici örgütünün ortak olduğu bir üst kuruluştur.

Sivil hareket içinde ekonomik amaçlı örgütlenmelerin başında kooperatif örgütlenme gelmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık % 10'u (800 Milyon) kooperatif üyesidir (IFAP 2006). Örneğin ABD'de çiftçilerin (üreticilerin) kredi ve üretim girdileri gereksiniminin neredeyse üçte biri kooperatifler tarafından sağlanırken, tarım ürünleri pazarlanmasında kooperatiflerin payı sütta % 70 ve diğer ürünlerde ortalama % 30 dolayındadır (Williamson 1998). Avrupa Birliğinde tarım kooperatifleri 1959 yılında

¹ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü (rehber@uludag.edu.tr)

Tarım Kooperatifleri Genel Komitesini (COGECA-General Confederation of Agricultural Co-operatives in the European Union) oluşturmuş ve 1962 yılında bu örgütün sekreteryası COPA ile birleşerek ortak hareket etme kararı almıştır (www.copa-cogeca.com). AB’de 12 bin dolayında tarım kooperatifi olup, ortak sayısı 12 milyondur. AB tarımında kooperatiflerin payı, girdi sağlamada % 50, pazarlamada % 60 ve dış satımda ise % 50 den fazladır.

Türkiye’de çiftçilerimiz de mesleki ve ekonomik örgütlere sahiptir. Ancak bu örgütler, demokratik örgütlenme ve etkinlikleri açısından önemli sorunlara sahiptirler. Bu makalede Türkiye tarımında sivil örgütlenme ve özellikle kooperatif örgütlenme hakkında özet bilgiler verilip, bu konuda yaşanan temel sorunlar ve olası çözümler üzerinde durulacaktır.

2. Türkiye Tarımında Üretici Örgütlenmesi

Tarımda sivil örgütlenme konusu tartışılırken, kamu örgütlenmesinin önemini de vurgulamak gerekir. Kamu örgütlenmesinin etkinliği tek başına önemli iken, özellikle bu örgütler yoluyla yürütülen kamusal tarım ve özellikle örgütlenme politikaları çok önemlidir.

Türkiye tarımında sivil örgütlenmeyi incelerken, üretici dışındaki tarım çalışanlarının (mühendis, teknisyen), tarımsal üretim dışındaki işleme, dağıtım, ticaretle uğraşan kişi ve kurumların oluşturduğu örgütler bulunduğunu belirtmek gerekir. Bizim konumuz doğrudan çiftçi (üretici) örgütlenmesidir. Giriş bölümünde değinildiği gibi, üretici örgütleri ana hatlarıyla **mesleki örgütler** ve **ekonomik amaçlı örgütler** olarak iki ana başlık altında incelenebilir. Mesleki örgütler genellikle üreticileri mesleki olarak temsil eden, onların mesleki ve sosyo-ekonomik sorunlarını dile getiren bu konuda politikalar oluşturulmasına çalışan örgütlerdir. Mesleki örgütlerin başında “**Ziraat Odaları**” gelmektedir. Bunların yanında birlik, dernek vakıf gibi örgütlenmeler de söz konusudur. Ekonomik örgütler ise, esas itibarıyla üretim, girdi temini, işleme, pazarlama vb faaliyetleri yerine getiren daha çok ekonomik amaçlı örgütlenmelerdir. Bu örgütlerin başında da **kooperatifler** gelmektedir.

Türkiye’de meslek kuruluşu olarak Ziraat Odalarının tarihi geçmişi 1881 yılına kadar gitmekle beraber günümüz Ziraat Odalarının kuruluşu 1957 yılında çıkarılan 6964 Sayılı yasaya dayanmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde bulunan Ziraat Odalarının sayısı 700 dolayında olup 4 milyona yakın çifti üyesi bulunmaktadır.

Türkiye’de çok farklı yasal dayanağı olan ve Birlik adını taşıyan örgütler bulunmaktadır (Mahalli İdarelere ait birlikler ve sulama, köye hizmet götürme ve damızlık sığır yetiştiricileri birlikleri). Son verilere göre bu birliklere ortak ve kayıtlı işletme sayısı toplamı 1 milyona yaklaşmaktadır (İnan 2006). Bunların dışında, 2004 yılında 5200 Sayılı Üretici Birlikleri Yasası çıkarılmıştır. Bu yasaya göre de 16 260 ortağı olan 268 Birlik kurulmuştur.

Türkiye’de tarımında kooperatif hareketin geçmişi Avrupa’da ki benzerleriyle aynı döneme, Mithat Paşa’nın 1863 yılında başlattığı Memleket Sandıklarına dayanmaktadır (Mülayim 1999). Cumhuriyet döneminde Büyük Atatürk’ün destekleriyle önemli gelişmeler kaydeden kooperatif hareket birçok eksik ve sorunlarına karşın günümüze kadar önemli fonksiyonlar yerine getirmiştir. Son verilere göre Türkiye’de tarım alanında 4 764 281 ortağı bulunan 12 219 birim kooperatif bulunmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye’de Tarımsal Kooperatifler

Kooperatif Çeşidi	Adet	Ortak Sayısı	Birlik Sayı	Merkez Birliği (İsim)
Tarımsal Kalkınma	7 037	766 247	15	1 (Köy-Koop)
Tarım			10	0
Hayvancılık			30	1
Ormancılık			17	1 (Or-koop)
Çay			7	1
Sulama	2 368	280 043	11	1
Su Ürünleri	492	25 638	13	1
Pancar Ekicileri	31	1 595 962		1 (Pankobirlik)
Toplam	9 928	2 667 890	103	7
Tarım Kredi	1 941	1 424 463	16	1
Tarım Satış	350	671 928	17	0
GENEL TOPLAM	12 219	4 764 281	136	8

Kaynak: TEDGEM (www.tedgem.gov.tr)

Tablo 1’den de izleneceği gibi en çok ortağı bulunan kooperatifler, 1163 sayılı yasaya göre kurulmuş olan tarımsal kalkınma ve diğer tek amaçlı kooperatiflerdir. 2004 yılında, ilgili bakanlık olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile ilişkide olan kooperatif birlikleri, Türkiye Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Milli Birliği (TARIMKOOP) adı altında ulusal düzeyde örgütlenmişlerdir.

Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerimiz bazı temel sorunlarına karşın, tarımımıza önemli katkılar sağlamaktadırlar. Tarım Kredi Kooperatiflerinin, 31.12.2005

tarihi itibarıyla kullanılabilir öz kaynakları, 1.035.545.033 YTL' ye ulaşmıştır. Kooperatifler ortaklarına 2005 yılında 1,115 Milyon YTL kredi kullandırmış olup, 2006 yılı için 1, 645 Milyon YTL kredi kullandırılması planlanmıştır. Kooperatiflerin ortak ürünleri dahil, ortaklarına sattığı girdilerin değeri 2005 yılında 1 milyar YTL' yi aşmıştır (TKK, 2006).

Tarım satış kooperatiflerimizde, daha çok ürün bazında ihtisaslaşmış 17 birlik olarak, yeniden yapılandırma gayretleri içinde, tarım ürünleri ve işlenmesinde etkin olmaya çalışmaktadır. Elimizde kesin veriler bulunmamakla birlikte, tarım satış kooperatiflerimizin tarımsal ürün pazarlamasındaki payları, pamukta % 14-22, kuru üzümde % 20-30, ayçiçeğinde % 30, zeytinyağında % 12-20, zeytinde % 12-20, soyada % 40, incirde % 28 ve fındıkta % 36 dolayındadır (İnan, 2006).

3. Örgütlenmede Temel Sorunlar

Konuyu genel olarak aldığımızda, Türkiye'de gelişmiş batıda olduğu gibi çiftçi örgütlenmesinin bulunduğu, sayı olarak da yeterli olduğu belirtilebilir. Ancak bunların yapı ve fonksiyonları incelendiğinde çok önemli sorunların olduğu bir gerçektir. Burada daha çok kooperatifler temel alınarak sorunlar tartışılacaktır. Ancak, bunları genel olarak tüm örgütlenme sorunu için değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Temel sorunlar aşağıda ana başlıklar altında tartışılmıştır.

i. Devlet Kooperatif İlişkileri

Devlet, yasal düzenlemeler yaparak, teşvik ve destek politikaları uygulayarak sivil örgütlenmeyi farklı şekilde yönlendirebilir. Bu açıdan dünya üzerinde farklı uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Bazı sistemlerde kamu yanında özel örgütlenme yerine kolektif örgütlenme söz konusudur. Daha çok batı Avrupa ve ABD'de karşılaşılan uygulamalarda ise devlet çıkardığı yasa ve yönetmeliklerle örgütlenmeyi desteklemektedir, ancak onların yönetimlerine bir müdahale söz konusu olmamaktadır. Bazı ülkelerde ise devlet farklı şekillerde örgütlenmeyi desteklerken, onları kontrol altında tutmaya çalışmaktadır (vesayet sistemi). Bu açıdan Türkiye incelendiğinde, diğer alanlarda olduğu gibi üretici örgütlenmesi ve kooperatifçilik alanında tam bir vesayet sistemi söz konusu olmuştur. Türkiye anayasalarında kooperatifçiliğin teşvik edilip destekleneceği açıkça düzenlendiği halde, Türkiye'de izlenen politikalar gerçek bir kooperatifçiliğin oluşmasını sağlayamamıştır. Son yıllarda yapılan yasal düzenlemelerle kooperatiflerin özerkliği konusunda önemli adımlar atılırken, gerekli

önlemler alınmadığı için, kamu desteklerinin azalması ve uygun politikalar oluşturulamaması nedeniyle beklenen iyileşmeler gerçekleşmemiştir.

Devlet-kooperatif başlığı altında kooperatif siyaset ilişkisi üzerinde de durmak gerekir. İlke olarak kooperatiflerin siyasetle ilgili olması doğaldır. Ancak, bu ilgi, ulusal politikalar, tarım ve üretici sorunlarıyla ilgili olmalıdır. Bunun ilerisi ve özellikle ideolojik politikalar ve bir siyasi partiyle organik ilişkiler kooperatifleşme hareketine zarar verebilecektir.

Türkiye’de devlet kooperatif ilişkisine örgüt üyesi üreticinin bakış açısı da sorundur. Üreticilerimiz kooperatifleri, kendi örgütleri olarak değil bir devlet (kamu) kurumu gibi görmektedirler. Bu durum gerçek demokratik kooperatiflerin oluşması önündeki en önemli engeldir. Hiç kuşkusuz bu olumsuz durum, geniş ölçüde izlenen kooperatifçilik politikalarının bir sonucudur.

ii. Yasal Sorunlar

Tarımda kooperatifçilik başta olmak üzere örgütlenme önündeki temel sorunlarda birisi de yasal düzenlemelerdir. Türkiye’de temel bir kooperatifçilik yasası varken, tarım için ayrı yasalar bulunmaktadır. Bunlarda da yapılan değişiklikler konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bunun yanında tarım alanında adı birlik olan ve çok farklı yasal dayanakları bulunan üretici örgütleri de söz konusudur. Bu yasa bolluğu ve karmaşanın ortadan kaldırılması gerekmektedir. Buna karşın, Türkiye’de ürün bazında ihtisaslaşmış, tarihi geçmişi olan köklü kooperatifler ayakta durma savaşı verirken, 2004 yılında Üretici Birlikleri Yasası çıkarılarak, farklı bir yapılanma devlet tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Bu yasa ve örgüt çeşitliliği tarımda gerçek ve etkili bir örgütlenme önündeki en büyük engeldir.

Bu başlık çerçevesinde, tarım alanındaki kooperatif ve diğer örgütlerin yasal yönden farklı bakanlıklarla ilgili bulunması da ayrı bir sorun olarak ele alınabilir. Bu açıdan öncelikle tarımsal kooperatiflerle ilgili yasaların 1163 Sayılı Yasa çerçevesinde birleştirilmesi ve tarımla ilgili kooperatif ve örgütlerin tamamının Tarım Bakanlığı ile ilgili hale getirilmesi gerekir. Doğru politikalar ancak karmaşık olmayan yasal düzenlemelerle ve tek elden yürütülürse etkili olabilirler.

iii. Finansman Sorunu

Kooperatiflerimizin karşılaştıkları sorunların en önemlilerinden birisi de finansman sorunudur. Kooperatiflerin, politik ve günlük politikalardan etkilenmeyen güvenli finansman kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Bu amaçla genellikle bir Kooperatifler Bankası kurulması öngörülürse de, tarım alanında ihtisas sahibi Ziraat

Bankasını özelleştirilmesi ve bankacılık alanında yapılacak kimi düzenlemelerle farklı alternatifler ortaya konabilir. Bu sorunun çözümü için atılacak ilk adım dağınıklaktan kurtulmuş güçlü bir çiftçi örgütlenmesidir.

Gerçekte tarıma ayrılan kamu kaynakları, toptancı halleri ve ticaret borsaları gibi yapılarla, tarımdan diğer kesimlere aktarılan kaynakları, planlı ve rasyonel şekilde tarım kesimine aktarılması da bu sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır.

iv. Kooperatifler Arası İşbirliği

Örgütlenme ve kooperatif hareketin başarılı olabilmesi aralarında etkin bir işbirliği ile olanaklıdır. Kooperatifler arası işbirliği, temel kooperatifçilik ilkelerinden biridir. Özellikle aynı alanda faaliyette bulunan kooperatiflerin, birlik, merkez birliği ve ulusal birlik şeklinde birlikte hareket etmeleri ve giderek uluslararası işbirliği sağlamaları gerekir. Batı ülkelerinde bunun örneklerini görüyoruz, hatta AB de topluluk düzeyinde olduğu gibi birçok ülkede meslek örgütleri ile kooperatifler ortak hareket etmektedirler. Türkiye’de, Tarım Satış Kooperatifleri dışında bu tür bir yapılanmanın varlığı söz konusu ise de bu alanda önemli sorunlar vardır. Dayanışma bilinciyle hareket eden ortaklarla, demokratik ve özerk anlayışın hakim olduğu bir yapıda başarılı olunabileceğinin örnekleri Türkiye’de de yaşanmıştır. Günümüzde de, tarım kredi kooperatiflerimiz 16 Bölge birliği ve merkez birliği şeklinde örgütlü bir yapıda, mevcut sorunlara karşın başarılı olmaya çalışmaktadır. Pancar Ekicileri Kooperatifler Birliği (PANKOBİRLİK) de yine etkinliğini sürdürmektedir.

Daha önce tartışılan sorunlar bir ölçüde çözülmeyen işbirliği alanında başarı sağlamak oldukça güçtür. Özellikle örgütlenmedeki dağınık yapı, işbirliği bir yana kooperatif ve diğer örgütleri birbirleriyle rekabet eden kurumlar haline getirebilmektedir. Örneğin, bir köyde, kredi, köy kalkınma, tarım satış kooperatiflerinin benzer faaliyetleri yerine getirmeleri, faaliyetlerin etkinliğini azalttığı gibi olumsuz sonuçlar da yaratabilmektedir. Benzer şekilde, aynı konuda çalışan tarım satış kooperatif birlikleri arasında bir işbirliği olmaması da, sorunlara neden olabilmektedir. Yapılan uygulamalarla, bu alanda farklı bölgelerde bir de üretici birlikleri kurulacağını düşünürsek, sorunlar daha da artacaktır.

v. Eğitim-Araştırma

Bir ülkede örgütlenme ve kooperatifçiliğin gelişmesi bu konuda bilinçli ve örgütlenmenin gerçek yararlarına inanan bireylerin varlığına bağlıdır. Örgütlenme faaliyetlerinin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi ve sorunlara çözümler bulunması yine bu alanda eğitim ve araştırma ile olanaklıdır. Türkiye’de ne yazık ki yıllardır izlenen

politikalar, özellikle sorunun sahibi üreticilerimizde dayanışma ve örgütlenme bilincinin yeterince gelişmesine yardımcı olmamış aksine geri bıraktırmıştır. Örgütlenme ve kooperatifçilik hareketinin güçlü ve etkin hale getirilmesi, örgütlenme ve kooperatif bilincinin gelişmesine ve özellikle üreticilerin bu konuyu inanarak benimsemelerine bağlıdır. Bu nedenle de “Eğitim” temel kooperatifçilik ilkelerinden biridir. Eğitim alanında temel görev kamuya düşmekteyse de, alanında başarılı olmak isteyen her örgüt “çiftçi eğitimi” fonksiyonunu öne çıkarmalıdır. Yani üye üreticilere sadece bilgilendirme yoluyla değil, bizzat görüp yaşayarak ortak hareket etme bilinci kazandırılmalıdır.

Devlet tarafından yapılan eğitim ve yayım hizmetlerinin özelleştirilmesi tartışmalarında, bu alana aktarılacak her türlü desteğin çiftçi örgütleri yoluyla yapılması kesinlikle dikkate alınmalıdır.

Türkiye’de doğrudan kooperatifçilik eğitimi yapan eğitim kurumu sayısı azdır. (Halen 5 Meslek Yüksek Okulunda 2 yıllık ön lisans programı vardır) (İnan 2004). Çözüm olarak bunların artırılması önerilmektedir. Buna alternatif olarak, yaygın şekilde eğitim yapan Ziraat Fakülteleri ve meslek yüksek okullarının ders programlarında kooperatifçilik konularına yer verilmesi önerilebilir. Bu yolla gereksinim duyulan eğitilmiş insan kaynağını rahatlıkla sağlayabilecektir.

Örgütlenme ve kooperatifçilik alanındaki sorunlara çözüm üretecek araştırmalar yapılması ve bunların devlet yanında üretici örgütleri ve kooperatiflerce desteklenmesi çok önemlidir.

4. Sonuç

Günümüzde gelişmiş çağdaş ve sosyal bir ülke olmanın yolu örgütlü bir toplum olmaktan geçmektedir. Küreselleşen ve endüstrileşen tarımın temel sorunlarından birisi fabrika tarımı “factory farm” olarak ifade edilen, **aile işletmeciliğini ve çevreyi tehdit eden**, büyük ticari işletmelere dayalı yapılanmadır. Girdi ve ürün piyasasına hakim olan çok uluslu dev şirketler karşısında, aile işletmelerinin girdi sağlama ve ürünlerini pazarlamadaki rekabet güçleri giderek azalmaktadır. Bu sorunlar karşısında, aile işletmelerini koruyup yaşatmak ve çevre ile uyumlu sürdürülebilir tarım politikaları oluşturmak ancak kooperatif ve benzeri örgütlenmelerle olanaklıdır. Kamu desteklerinin giderek azaldığı, daha da azaltılması yönünde iç ve dış baskıların arttığı bir dönemde üreticilerin, tek çıkış yolunun birlikte hareket etmekten geçtiğini bilmeleri, mesleki ve ekonomik örgütlerine sahip çıkmaları yaşamsal önem taşımaktadır. ABD ve AB’de üretici örgütlenmeleri ve kooperatifler desteklenirken, değişen koşullara göre yeni

örgütlenme biçimleri de (kooperatifler) ortaya çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak ABD'deki "Pazarlık kooperatifleri" ve "Yeni Nesil Kooperatifler" ve AB'de daha çok yaygın olan "Arazi Kullanma Kooperatifleri" örnek olarak gösterilebilir (Rehber 1996).

Üreticiler örgütlenmiş bir yapıda, tek ses olarak hareket edebilirlerse, kişisel kaynak ve potansiyellerini daha etkin ve verimli kullanabilecekleri gibi ulusal tarım politikalarının oluşturulmasında söz sahibi olabileceklerdir.

Sonuç olarak, genelde tarım alanında olduğu gibi tarımda örgütlenme konusunda da gerçekçi çözümlerin, batılı güç ve sermaye odaklarının, hatta üyesi olmak üzere gayret içinde olduğumuz Avrupa Birliği'nin öneri ve dayatmalarına göre değil, dünyadaki gelişmeleri de bilerek, tüm paydaşlarla birlikte üreticilerin katkısıyla **ulusal politikalar** üretmekten geçtiğinin altını çizmek gerekir.

Kaynaklar

- IFAP, 2006, International Federation of Agricultural Producers (<http://www.ifap.org>).
- İnan, İ. H., 2004, Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2004-40.
- İnan, İ. H., 2006, Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, 6. Baskı, Avcı Ofset Matbaası, İstanbul.
- Mülayim, Z. G., 1999, Kooperatifçilik, Yenilenmiş üçüncü baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- REHBER, E., 1996 Tarımda Pazarlık Kooperatifleri (Bargaining Cooperatives) Kooperatif Dünyası, Aralık, Sayı: 309, Ankara, s. 17-22.
- TKK, 2006, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, II. Geleneksel Değerlendirme Toplantısı, Şubat 2006, Antalya, İdeal Matbaası, Ankara, Haziran 2006.
- Williamson, L., 1998, Agricultural Cooperatives, How They Fit in the American Free Trade Enterprise System. Cooperative Extension Service, University of Kentucky, AEC-42.